

Вихідні дані: Рускуліс Л. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості майбутнього вчителя української мови. Проблеми сучасної педагогічної освіти: Сер.: Педагогіка і психологія. Зб. статей. Ялта: РВВ КГУ, 2012. Вип. 36. Ч. 1. С. 10–17.

С. 10

КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розкрито суть компетентнісного підходу до формування комунікативних умінь та навичок студентів філологічних факультетів вищих закладів освіти. Розглянуто історичні передумови виникнення поняття «мовна компетенція», охарактеризовано суть поняття «комунікативна компетенція». Проаналізовано концептуальні засади комунікативної лінгвістики – розділу мовознавства, що лежить в основі комунікативної методики. Обґрунтовано вибір методичної системи для формування комунікативної компетентності майбутніх учителів української мови.

Ключові слова: *компетентність, комунікативна компетентність, мовленнєва компетентність, комунікація, комунікативна лінгвістика, комунікативна методика, мовна особистість, комунікативні уміння і навички*

Компетентнісний підхід забезпечує формування низки компетенцій, якими має оволодіти кожен мовець. У Загальноєвропейській рекомендації з мовної освіти виділяють загальні компетенції (знання світу, соціокультурні знання, практичні знання і навички) та лінгвістичні, комунікативні, соціолінгвістичні, дискурсивні та інші компетенції [Загальноєвроп, с. 8].

Проблеми розвитку комунікативної лінгвістики та формування комунікативної компетенції висвітлено у працях таких мовознавців: Н. Бабич, Ф. Бацевича, Л. Булаховського, Б. Головіна, А. Коваль, Л. Мацько, О. Селіванової та ін. У лінгводидактиці питання комунікативного підходу до

навчання мови, комунікативної компетенції розглядали О. Біляєв, Є. Голобородько, О. Горошкіна, С. Караман, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Т. Симоненко, М. Стельмахович.

Успіх комунікації великою мірою залежить від компетенції адресата і адресанта. Виділяють чотири її типи:

1) предметна компетенція – розуміння предметного (феноменального) світу, тобто його складових, їхніх системних і структурних зв'язків, функцій, тенденцій розвитку і змін тощо; це орієнтація людини у фізичному світі, без якої неможлива будь-яка комунікація;

2) культурна компетенція – орієнтація в базових елементах культури, крізь які усвідомлюється предметний світ носіями мови;

3) мовна компетенція;

4) комунікативна компетенція [2, с. 122].

У мовознавчій літературі, **комунікація** – смисловий та ідеально-змістовий аспект соціальної взаємодії; обмін інформацією в різноманітних процесах спілкування; процес, у якому учасники оперують значеннями за допомогою символічних повідомлень [2, с. 28]; цілеспрямований процес інформаційного обігу між двома і більше сутностями за допомогою певної семіотичної системи [11, с. 552], а **компетенція** – добра обізнаність із чим-небудь, відтак, **компетентний** – який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний [5, с. 560]. Звідси, **комунікативна компетенція** – сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також знань вербальних і невербальних засад інтеракцій, умінь їх ефективного застосування у конкретному спілкуванні у ролі адресанта і адресата [2, с. 124]; здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання [13, с. 70]; ефективне отримання й передавання інформації; досягнення поставленої мети, переконуючи й спонукаючи співрозмовника до дії, отримуючи додаткову інформацію; здійснення позитивної самопрезентації; орієнтованість

особистості в різних ситуаціях спілкування, що базується на знаннях і чуттєвому досвіді; здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни психічних станів, міжособистісних стосунків, соціальної й виробничої ситуації [9, с. 161]; здатність до ефективного спілкування, рівень навичок взаємодії з людьми, що дозволяє індивіду в межах своїх здібностей та соціального статусу успішно функціонувати в певному суспільстві [1, с. 161]

Поняття комунікативної компетенції виникло у результаті подальшого розвитку поняття «мовна компетенція», введеного Н. Хомським, щоб підкреслити характер мовленнєвої діяльності в опозиції до пануючого сосюрівського розуміння мови [3, с. 150]. Ця теорія мала багато послідовників та критиків. За Н. Хомським, мовна компетенція – це факт індивідуального світосприйняття. Вона формувалася внаслідок взаємодії вроджених знань і пасивно засвоюваного мовного матеріалу. Представники інших шкіл поняття «мовна компетенція» розглядали не як вроджене явище, а як результат процесу соціалізації, відносячи до цього поняття уміння оперувати засобами мови, тобто добирати ситуації спілкування, дотримуватися норм розмовно-літературного чи писемно-літературного мовлення; навички й уміння автоматичного, швидкого, легкого і доречного вживання мовних засобів; здатність утворювати нові мовні форми; здатність до рецептивних і продуктивних видів комунікації; здатність тих, хто говорить, до аутокорекції; володіння всіма стильовими засобами мови тощо [2, с. 124].

Кладучи в основу характеристики – автономність/самостійність видів мовленнєвої діяльності Т. Симоненко виділяє кілька видів комунікативної компетенції: комунікативна компетенція слухача; комунікативна компетенція читача та того, хто пише; комунікативна компетенція читача; комунікативна компетенція мовця, читача та слухача; комунікативна компетенція слухача, того, хто пише, читача; комунікативна компетенція мовця, того, хто пише, читача; комунікативна компетенція слухача та мовця [12, с. 19].

Як зазначає Ф. Бацевич, комунікативна компетенція залежить від:

- комунікативних інтенцій (утримання в пам'яті сказаного й постійна кореляція плину спілкування з метою мовця, його проміжними і кінцевими результатами);
- дотримання комунікативних стратегій, що дають змогу досягти необхідного результату комунікації;
- знання особистості співбесідника; зворотного зв'язку в комунікації, що передбачає врахування психологічних особливостей (темпераменту, переваг, уподобань тощо) адресата, його соціальних ролей; уміння долати психологічні «фільтри», розбивати психологічні «щити»; уміння володіти навичками декодування «мови тіла» співбесідника (паралінгвістичних засобів) тощо;
- постійної орієнтації в умовах та ситуації спілкування;
- орієнтації і підтримання самого процесу спілкування, тобто контролю за цим процесом;
- контролю власної мовленнєвої поведінки, емоцій тощо;
- навичок та уміння завершення комунікації, виходу з неї, контролю над посткомунікативними ефектами тощо [2, с. 124-125].

На думку М. Пентилюк, комунікативна компетенція складається з *мовленнєвої компетенції* (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями); *мовної компетенції* (знання одиниць мови та правил їх поєднання); *предметної компетенції* (уміння на основі активного володіння загальною лексикою відтворювати у свідомості картину світу); *прагматичної компетентності* (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стилістичних різновидів мовлення) [13, с. 70; 10 с. 215].

У процесі засвоєння мови студенти набувають знань про саму мову, її граматичну структуру і словниковий склад, історію та закони її розвитку; одержують уявлення про роль мови в ментальності українського народу, в його суспільному житті, розвитку інтелекту людини тощо. Це і становить їхню мовну компетентність [8, с. 12].

Реалізація мови здійснюється у процесі мовлення, або мовленнєвої діяльності. М. Пентилюк зазначає, що «мовленнєва діяльність – сукупність психофізичних дій організму людини, що спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи писемній формі [8, с. 12]. Мовленнєва діяльність (аудіювання, говоріння, читання, письмо) спирається на мовні знання. На думку авторів концепції мовної освіти в Україні, «метою навчання рідної мови в середній школі є формування особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами при сприйнятті (слуханні і читанні), створенні (говорінні і письмі) висловлювань у різних сферах мовлення, тобто у забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції [3, с. 13].

Слід зазначити, що мовленнєва компетентність – поняття комплексне. Вона, спираючись на мовну компетентність, містить цілу систему мовних умінь (уміння вести діалог, сприймати і будувати усні і писемні монологічні та діалогічні висловлювання різних типів, стилів і жанрів), що слугуватимуть студентам для спілкування у різноманітних життєвих ситуаціях. Мовленнєва компетентність кожної особистості виявляється у виробленні умінь користуватися усною та писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети висловлювань і сфери суспільного життя [8, с. 13].

До найважливіших умінь, що складають основу мовленнєвої компетенції фахівця відносять:

1. Уміння вести діалог, дотримуючись вимог мовного етикету в різних життєвих ситуаціях (у дружньому колі, в

аудиторії, класі, на перерві, у розмові з батьками, у ситуації безпосереднього спілкування на зборах, виробничих засіданнях, ділових зустрічах, розмовах телефоном тощо).

2. Уміння створювати усні монологічні висловлювання (вести урок), реалізувати різні форми позааудиторної роботи, висловити своє ставлення до обговорюваного питання, дати певні роз'яснення з фаху тощо.

3. Уміння адекватно сприймати на слух діалог і монолог, що передбачає зосередження уваги на осмисленні висловлення (теми, фактів, доказів головного і другорядного, логіки викладу), використання різних прийомів фіксації почутого (запис ключових слів, плану висловлення, статистичних даних) залежно від комунікативного завдання (участь у дискусії, передача інформації іншому, використання її у своїй роботі).

4. Уміння створювати письмові тексти різних стилів, типів і жанрів.

5. Уміння користуватися різними видами читання [10, с. 170-171].

До складових комунікативної компетенції Ф. Бацевич також пропонує віднести: *дискурсивну компетенцію* (здатність поєднувати повідомлення у зв'язні дискурси); *соціолінгвістичну компетенцію* (здатність розуміти і продукувати мовлення у конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування); *іллокутивну компетенцію* (здатність реалізовувати комунікативні наміри, використовуючи структуру повідомлення (мовленнєвого акту); *стратегічну компетенцію* (уміння брати ефективну участь у спілкуванні, добираючи правильну стратегію і тактику спілкування); *соціокультурну компетенцію* (уміння використовувати соціокультурний контекст: звичаї, норми, ритуали, соціальні стереотипи) [2, с. 124-125].

На нашу думку, у контексті формування комунікативної компетентності майбутнього учителя української мови доцільним буде розкриття поняття «мовна особистість». Мовна особистість – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань (має знання і володіє низкою відповідних правил), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову й сприяє її розвитку; це мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою [13, с. 86].

Як підкреслює М. Пентилюк, на сучасному етапі розвитку лінгводидактики зростає роль у формуванні особистості, яка вміє здобувати інформацію із різних джерел, засвоювати, поновлювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної та творчої діяльності. Мовна особистість виявляє себе в актах мовленнєвої діяльності, що формується під впливом психологічних процесів. Національний компонент особистості дозволяє розглядати мовленнєву діяльність під кутом національно-культурної специфіки враховувати етнолінгвістичні, етнопедагогічні та етнопсихологічні чинники. Це насамперед національний спосіб мислення, національна свідомість і самосвідомість, національний характер, український менталітет, національно-культурна мотивація та ін. Формування національно-мовної особистості здійснюється засобами рідної мови, роль якої у мовній освіті сучасної молоді важко переоцінити.

У розвитку мовної особистості важливими є психологічні передумови засвоєння комунікативних умінь і навичок. Найголовніші з них такі:

1. Позитивне ставлення студентів до процесу навчання (є інтерес до предмета, підтримується стала увага, не порушується темп навчальної роботи).

2. Процеси безпосереднього чуттєвого ознайомлення з матеріалом (у мові – це словесна і схематична наочність, ТЗН, контекст).

3. Процес мислення (активізація конкретного й абстрактного, понятійного і художнього мислення, сприйняття, осмислення і розуміння матеріалу).

4. Запам'ятовування і збереження здобутої інформації, здатність до її відтворення з виявленням індивідуальних мовленнєвих здібностей [10, с. 59-60].

Формування комунікативної компетенції вимагає комунікативного підходу до навчання мови. Основними її положеннями є: лінгвістична наука про мову і мовлення та їх функції у спілкуванні; теорія мовленнєвої діяльності; мовленнєве спілкування та його різновиди; інтерактивне навчання й текстова основа занять у ВНЗ; комунікативна мовленнєва, мовна, соціокультурна й діяльнісна (стратегічна) компетенція студентів [10, с. 227].

Комунікативна методика зорієнтована на посилення практичної спрямованості змісту навчання мови, надання пріоритету формування у студентів умінь і навичок спілкуватися в різних сферах соціального життя. Своєрідність цієї методики полягає в оволодінні майбутніми вчителями української мови всіма формами і видами мовленнєвої діяльності з метою спілкування [10, с. 226].

Теоретичною базою комунікативної методики є комунікативна лінгвістика – розділ і водночас напрям сучасної науки про мову, предметом якого є процеси спілкування людей із використанням живої природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.) [2, с. 8]. Комунікативна лінгвістика передбачає розгляд питань про складові комунікативного акту (мовний код – дискурс, текст, повідомлення; елементи інших знакових систем – невербальне спілкування), складові комунікації, що пов'язані з риторикою мовлення (стилем спілкування, риторичними якостями мовлення, функціональними стилями мовлення); практичними аспектами

аналізу комунікативних ситуацій (складовими комунікативного паспорта учасників спілкування, комплексним комунікативним аналізом конкретних ситуацій спілкування). Саме ці теоретичні знання, на нашу думку формуватимуть комунікативну компетенцію студентів-філологів.

Проведені дослідження переконують, що ефективність формування комунікативної компетентності студентів залежить від урахування загальнодидактичних (науковість, систематичність і послідовність, наступність і перспективність, зв'язок теорії з практикою, наочність, доступність, свідомість) та специфічних принципів навчання. До специфічних принципів слід віднести: взаємозалежність усної та писемної форм мовлення, принцип міжпредметних зв'язків, комунікативної спрямованості та взаємозв'язок у вивченні всіх стилів української мови, навчання на мовленнєвих зразках, поєднання мовного тренування з мовленнєвою практикою, взаємозв'язку основних видів мовленнєвої діяльності, професійного спрямування навчального матеріалу.

Принцип взаємозв'язку усної та писемної форм мовлення. Ознайомлення з лінгвістичними основами мовлення повинно переконувати студентів у єдності усної та писемної форм мовлення, одночасно демонструючи й відмінність у функціонуванні; про словниковий склад, морфологічну, синтаксичну та стилістичну будову.

Принцип міжпредметних зв'язків вимагає формування комунікативної компетентності у тісному зв'язку з лінгвістичними та нелінгвістичними дисциплінами, що засвоюються у ВНЗ

Принцип комунікативної спрямованості передбачає використання мовленнєвих завдань, що мають відтворювати явища суспільного життя, наближатися до природного усного мовлення, а викладач і студент мають стати мовленнєвими партнерами (комунікаторами).

Принцип взаємозв'язку у вивченні всіх стилів української мови. Формування комунікативної компетенції повинно проходити у нерозривному зв'язку з ознайомленням сфери використання, ступеня поширення,

специфічними ознаками усіх стилів української мови з метою виявлення спільних і відмінних для них ознак [8, с. 37-38].

Принцип навчання на мовленнєвих зразках (мовленнєвих моделях, структурах, типових реченнях, стандартах) спрямовує навчально-виховний процес по найбільш розумному, раціональному, економному шляху. У його основу покладено старанно дібраний і змодельований викладачем навчальний матеріал, що допомагає студентам забезпечити вільне спілкування рідною мовою в різних ситуаціях, попередити явище інтерференції у мовленні, що є важливим для професійної діяльності майбутнього спеціаліста.

Принцип поєднання мовного тренування з мовленнєвою практикою спрямовує викладача на таку організацію навчально-виховного процесу, коли вивчення мовних аспектів (норм літературної мови) є кроком до оволодіння мовленнєвими вміннями і навичками як в усному, так і в писемному мовленні. Без такого підходу неможливе вирішення комунікативно-мовленнєвих завдань.

Принцип взаємозв'язку основних видів мовленнєвої діяльності підкреслює об'єктивну необхідність на всіх стадіях удосконалення культури мовлення мотивовано поєднувати всі види мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, читання і письмо).

Принцип професійного спрямування навчального матеріалу є актуальним у ВНЗ, де оволодіння українською мовою має тісний зв'язок із майбутньою діяльністю студентів. Вирішення цього питання пов'язане із навчальними планами факультетів (інститутів), з місцем спеціальних дисциплін у ньому, наявністю навчальних посібників тощо [10, с. 212].

Перелічені принципи виступають не ізольовано, а в органічному взаємозв'язку, доповнюючи й зумовлюючи один одного [8, с. 37-38].

Успішному формуванню комунікативних умінь та навичок сприятиме також система вправ, що передбачає такі їх різновиди:

- пропедевтичні (виконання мовленнєвих дій на основі несформульованого поняття про мовлення або спілкування);
- кумуляційні (засвоєння понять з усвідомленням їх суті, визначень, формулювань, виконання відповідних мовленнєвих дій);
- тренувально-мовленнєві (відпрацювання відповідних мовленнєвих умінь та навичок);
- творчі (виконання завдань, що узагальнюють, об'єднують різні поняття, удосконалення власного мовлення, самоаналіз) [10, с. 235-236].

Як висновок можемо стверджувати, що комунікація, або спілкування, людей відбувається в процесі мовленнєвої діяльності та забезпечує формування комунікативної компетенції. Виходячи з того, що компетенції є системою знань, умінь та навичок, що дозволяють особистості виконувати певні дії, цей підхід орієнтує на розвиток загальних і комунікативних мовленнєвих компетенцій. Відтак, виділені у лінгводидактиці компетенції підпорядковуються комунікативному підходу, завданням якого є формування комунікативної компетентності особистості, здатної вільно висловлюватися із будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовної культури, дбаючи про якість свого мовлення.

Перспективою подальших розвідок є розробка практичних матеріалів, для формування комунікативної компетенції майбутніх учителів української мови.

Література

1. Барановська Л.В. Комунікативна компетентність викладача вузу / Л.В. Барановська // Творча особистість учителя: проблеми теорії практики : зб. наук. пр. / ред. кол. Гузі Н.В та ін. – К. : НПУ, 1999. – С. 146-149.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Бацевич Флорій Сергійович – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 334 с.

3. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: Підручник / Бацевич Флорій Сергійович – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 240 с. (Альма-матер).
4. Біляєв О. М., Вашуленко М.С., Плахотник В.М. Концепція мовної освіти в Україні // Рідна шк. – 1994. - №9. – С.71 – 73.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусол / Бусол В'ячеслав Тимофійович. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Горошкіна О.М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : Монографія / Горошкіна Олена Миколаївна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за ред. М.І. Пентилюк / М. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
9. Обозов М.М. Психологія міжособистісних відносин / М.М. Обозов. – К. : Либідь, 1990. – 191 с.
10. Пентилюк М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентилюк Марія Іванівна. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / Селіванова Олена Олександрівна. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
12. Симоненко Т.В. Теорія і практика формування професійної мовно-комунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : Монографія / Т. Симоненко. – Черкаси, 2006. – 371 с.
13. Словник-довідник з української лінгводидакти: Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М. Пентилюк / М.І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.